

КРИМІНОЛОГІЧНИЙ ПОРТРЕТ СУЧАСНОГО КОРУПЦІОНЕРА В УКРАЇНІ



М. МАРЧЕНКО
кандидат юридичних наук

Корупція та протидія їй стали одним із ключових питань, на яке світовою спільнотою зверталася увага на останньому Тринадцятому конгресі Організації Об'єднаних Націй із запобігання злочинності й кримінального правосуддя (Катар, м. Доха, 2015 р.) [1]. Проблема корупції є надзвичайно важливою для України, адже у чинному законодавстві вказане негативне соціальне явище визнається найбільш актуальною загрозою національній безпеці нашої держави через поширення корупції та її укорінення в усіх сферах державного управління [2]. Від успіху запобігання корупції залежить не лише процвітання країни та добробут громадян, а й фактично майбутнє нашої держави: унітарність, збереження конституційного ладу і територіальної цілісності. Ця теза набула гостроти останні декілька років в умовах війни на сході України.

За оцінками кримінологів, протягом 2013–2016 рр., зважаючи на створення у нашій країні низки нових антикорупційних органів, простежується скорочення як загального рівня злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з надан-

ням публічних послуг (10,6 %), так й основних корупційних проявів, передбачених статтями 364–368 Кримінального кодексу України (далі – КК України) (зниження від 6,2 % до 25,2 %) [3]. Ці цифри вказують, з одного боку, на нестабільність динаміки корупційних злочинів, а з другого – на неефективність діяльності суб'єктів у сфері протидії корупції, а також необхідність подальших теоретичних розробок зазначеної проблематики.

Корупція вже давно не розглядається науковцями і практиками спрощено – як певний прояв злочинності. Вона визнається більшістю учених комплексною міждисциплінарною проблемою, що має місце в усіх сферах державного управління, детермінована сукупністю різних за характером причин й умов, стосується діяльності багатьох правоохоронних органів. Слід погодитися із О. Костенко, що не можна протидіяти злочинності лише усуваючи її умови й одночасно ігноруючи корінні причини. Аналогічно, не можна запобігати корупції в Україні тільки застосуванням певних, хоча і різноманітних, адміністративних заходів. Для ліквідації соціальної причини корупції

потрібне відповідне соціальне реформування держави: аби громадянам стало вигідно жити і працювати чесно [4]. Важко не погодитися з такою позицією. Ще важче не погодитися з тезою, що детермінування корупції залежить від носіїв злочинної мотивації, якими у більшості корупційних кримінальних правопорушень є службові особи різних органів державної влади і місцевого самоврядування. І від кримінологічного вивчення таких осіб, урахування низки їх соціально-демографічних, кримінально-правових й морально-психологічних ознак залежить загалом успіх антикорупційної політики держави. Висловлюючись образно, антикорупційні органи мають знати «в обличчя» реальних і потенційних злочинців-корупціонерів.

Для здійснення кримінологічного дослідження злочинців-корупціонерів пропонується використати офіційну звітність Державної судової адміністрації України за 2015–2016 рр. (Форма 7. Звіт про склад засуджених). Причому аналіз буде здійснений на підставі статей 364–368 КК України, оскільки на їх частку припадає 75 % усіх засуджених за злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної із наданням публічних послуг. Використовуватимуться й результати інших наукових досліджень з цієї проблематики.

Вивчення судової статистики про склад засуджених осіб, винних у вчиненні злочинів, передбачених указаними статтями, дозволяє констатувати, що переважна більшість із них (76,2 %) є чоловіками, тоді як кожним четвертим корупціонером є жінка. Причому найбільша частка злочинців жіночої статі припадає на кримінальні правопорушення, передбачені у ст. 366 КК України (36,8 %) [5]. Велику питому вагу чоловіків у структурі корупціонерів можна пояснити їх традиційним переважанням на керівних та інших посадах в органах державної влади й місцевого самоврядування.

Вікова структура злочинців-корупціонерів в Україні виглядає так: 18–25 років — 5 %; 26–30 років — 12,8 %; 31–50 років — 48,1 %; 51–65 років — 30,6 %; 66 років і старше — 3,5 % [5]. Звідси випливає, що найчастіше корупційні злочини вчиняють особи зрілого віку від 31 до 50 років. Службові особи саме цієї вікової групи становлять своєрідний кістяк чиновницького апарату нижньої, середньої й вищої ланок державного управління.

За показником громадянства домінують громадяни України, на яких припадає 99,4 % злочинців [5]. Це пояснюється вимогами законодавства України про державну службу до службових осіб, які в обов'язковому порядку мають бути громадянами України.

Освітній рівень корупціонерів дозволяє зробити певні висновки не лише щодо кадрових вимог до претендентів на вакантні посади в органах державної влади й органах місцевого самоврядування, а й відносно рівня їх інтелектуального розвитку, певних знань і навичок у сфері професійної діяльності. Останні злочинці можуть використовувати як для виконання службових обов'язків, так і для вчинення злочинів корупційної спрямованості, ускладнення механізму злочинної діяльності, вироблення нових способів учинення злочинів, знищення їх слідів тощо. Освітній рівень корупціонерів показує, що серед них переважають особи, які мають повну вищу освіту (71,2 %). Базову вищу освіту має 6,7 % осіб, професійно-технічну — 11,9 % винних, повну загальну середню — 9,6 % злочинців, а базову загальну середню — 0,6 % корупціонерів [5].

Структура засуджених злочинців за зайняттям на момент вчинення злочину свідчить, що майже половина з них (47,9 %) належить до категорії службовців, при цьому державним службовцем є майже кожний третій корупціонер (34,8 %). Військовослужбовцями,

за даними судової статистики, є 3,6 % таких злочинців, лікарями — 5,2 %, викладачами — 2,3 % осіб, на інші категорії злочинців припадає 6,2 % корупціонерів [5].

Однією з найбільш значущих із кримінологічного погляду є інформація про місце роботи засуджених на момент учинення злочину. Хоча такі відомості відсутні в офіційній судовій статистиці, можна скористатися результатами емпіричного дослідження корупційних злочинів, проведених останнім часом в Україні. Так, серед поширених корупційних злочинів є ті, що передбачені у ст. 368 КК України і пов'язані з прийняттям пропозиції, обіцянки або одержанням неправомірної вигоди службовою особою. Такі особи на момент учинення злочину працювали: в органах внутрішніх справ — 11,2 %; у сільській раді — 10,5 %; у закладі охорони здоров'я — 8,9 %; у комунальному підприємстві — 7,3 %; у вищому навчальному закладі — 5,0 %; в органі Державної фіскальної служби України — 5,0 %; у школі, дошкільному закладі — 5,0 %; на державному підприємстві — 3,3 %; у військовому комісаріаті — 2,3 %; в органі Державної виконавчої служби України — 2,3 %; у районній державній адміністрації — 2,3 %; в органі (установі) виконання покарання — 2,3 %; на митниці — 1,7 %; у бюро технічної інвентаризації — 1,7 %; у лісовому господарстві — 1,7 %; інше — 29,5 % [6, 72]. Зважаючи на представлену структуру, основна увага правоохоронних органів у боротьбі з корупцією в Україні має приділятися системі кримінальної юстиції, органам місцевого самоврядування й медичній сфері.

Кримінально-правова структура особи злочинця-корупціонера вказує, крім того, що у складі групи вчиняють злочини 14 % винних, а у складі організованої злочинної групи — лише 1,7 % осіб. За даними судової статистики, в Україні не виявлено жодного злочинця, який би вчинив корупцій-

ний злочин у складі злочинної організації [5].

Безперечно, офіційна статистична інформація неадекватно відображає реальний стан корупції та рівень її організованості у нашій країні, оскільки традиційно це явище відноситься до найбільш латентних різновидів незаконної діяльності. За оцінками учених, рівень латентності корупції може сягати 95–99 %. Це означає, що органи кримінального переслідування на практиці мають справу лише з 1–5 % реально вчинених корупційних злочинів. Що стосується організованої корупційної злочинності, то її прихованість є надзвичайно високою через низку обставин, зокрема:

а) недоступність корупції у вищих ешелонах державної влади для правоохоронних органів й системи кримінального правосуддя;

б) високий соціальний статус корупціонерів (представників Адміністрації Президента України, Кабінету Міністрів України, керівників центральних органів виконавчої влади, народних депутатів тощо), які обіймають різні посади категорії «А» державної служби і є представниками так званої елітарної корупції;

в) великі владні повноваження корупціонерів, які представляють вищий щабель державного управління, їх вплив на кадрові призначення у силових відомствах (Міністерство внутрішніх справ України, Національна поліція України, Генеральна прокуратура України, Спеціалізована антикорупційна прокуратура, Національне антикорупційне бюро України, Національне агентство з питань запобігання корупції та ін.).

Морально-психологічна характеристика особи злочинця-корупціонера впливає із корисливої мотивації та спрямованості таких осіб на незаконне збагачення. Ґрунтуючись на поширеному уявленні про психологічні якості корисливих злочинців, можна конста-

тувати, що їм властивий широкий набір потреб: від вітальних — до потреб у самоактуалізації. Зрозуміло, що потреби корупціонерів залежать від їх соціального статусу, посади, яку вони обіймають, обсягу владних повноважень, кола спілкування. Відповідно, злочинці, які працюють в органах державної влади нижньої ланки, мають переважно вітальні потреби (в їжі, придбанні інших необхідних речей повсякденного вжитку як для себе, так і для членів родини). Корупціонери, які обіймають керівні посади у вищих органах державної влади, мають відмінний набір потреб: кар'єристські амбіції, жадоба влади, грошей, високого соціального статусу. Рівень указаних потреб визначає злочинний «апетит» злочинців і загалом ступінь їх суспільної небезпечності. Більшість винних у вчиненні корупційних злочинів мають установку на незаконне збагачення, використання посади, яка ними обіймається, і свої владні повноваження у власних корисливих цілях. Для таких осіб властиві й певні риси характеру: ризикованість, рішучість, авантюризм, комунікативність, достатньо високий рівень інтелектуального розвитку тощо.

Необхідно зазначити, що більшість перелічених вище кримінологічних ознак сучасного корупціонера в Україні кореспондується із загальним кримінологічним портретом такого злочинця у сусідніх країнах: чоловік віком 30–49 років, юрист зі стажем роботи в органах влади 3–5 років, орієнтований на модель життєвого успіху будь-якою ціною. Найбільше занепокоєння у нього викликає перспектива руйнації складеної системи «негативного» кадрового відбору, коли на вищі посади призначаються не за компетенціями, а за іншими мотивами [7]. Як бачимо, схожість суспільної споживацької психології, пов'язаної зі схваленням культу грошей і матеріального достатку, як в Україні, так і в інших країнах постра-

дянського простору, визначають загальну спрямованість населення і чиновницького апарату цих держав та засобів її досягнення, які не завжди є законними.

Спроби розробити образ типового злочинця-корупціонера на підставі матеріалів слідчої практики здійснюються і з боку деяких суб'єктів антикорупційної діяльності. Так, за узагальненням, проведеним детективами Національного антикорупційного бюро України, цей образ виглядає так: чоловік віком 37 років і старше, одружений, має двох дітей, зразковий сім'янин. Виховувався у неповній і незаможній родині, тому у дитинстві сформувалися певні приховані комплекси матеріальної неповноцінності, які вплинули на появу злочинної мотивації. Матеріальний стан таких осіб є набагато вищим, аніж вказано у декларації про майновий стан і доходи (декілька будинків, квартир, земельних ділянок, дорогі іномарки, записані на підставних осіб). Середній розмір неправомірної вигоди, що одержується, сягає 5–10 млн грн, а іноді навіть набагато більше. Поряд із мільйонними рахунками у банківських установах за кордоном нерідко мають місце схованки золота, антикваріату й валюти за місцем проживання. Стилем життя таких осіб є автомобілі преміум-класу темних кольорів, неяскаві брендові ділові костюми, елітні аксесуари, що не впадають в око, однак які можуть достойно бути оцінені представниками з ближнього, часто корупційного, оточення. Політичні уподобання не афішуються, однак такі злочинці намагаються бути ближче до правлячої еліти та великих фінансових потоків, що незаконно розподіляються між вузьким колом осіб. Серед аналізованих злочинців часто можна зустріти меценатів і благодійників. Нерідко мають власне хобі, яке є частиною їх престижу: спорт, верхова їзда, колекціонування. Відрізняються крайньою недовірою і підозрілістю навіть до близьких осіб.

Нові знайомства заводяться ґрунтуючись виключно на матеріальній зацікавленості. Віддають перевагу спілкуванню з особами, з якими пов'язані корупційними зв'язками [8]. Можна констатувати, що наведений опис стосується найбільш суспільно небезпечної частини представників елітарної організованої корупційної злочинності, до якої відносяться корупціонери, які обіймають посади категорії «А» державної служби у вищих органах державної влади і місцевого самоврядування.

За підсумками діяльності з протидії злочинам корупційної спрямованості у 2016 р. Національна поліція України анонсувала власне уявлення про сучасних українських корупціонерів. До них відносяться депутати селищних рад усіх рівнів, державні службовці мерій та обласних державних адміністрацій, працівники судів, органів прокуратури, медики, викладачі. Середній розмір неправомірної вигоди, що одержують такі службовці, сягає 60 тис. грн. А розмір найбільшої неправомірної вигоди, за одержання якої службовець був викритий Національною поліцією України у 2016 р., дорівнює 225 тис. дол. Її одержав директор однієї будівельної компанії у Херсонській області за неперешкоджання діяльності житлово-будівельного кооперативу та виконання умов договору. Загальна сума неправомірних вигод, які намагалися одержати злочинці та про які дізналися правоохоронні органи протягом 2016 р., становила 37 млн грн. Правоохоронці зазначають, що посилення антикорупційної діяльності в Україні зумовило більшу обережність корупціонерів, підняття ними неофіційних ставок злочинних винагород за виконання або невиконання певних владних повноважень у зв'язку з підвищенням ризикованості корупційної діяльності. Поширеною є ситуація, коли злочинці використовують послуги так званих фірм-одноденок, відкривають рахунки

на підставних осіб, надають послуги різного характеру [9]. Все це здійснюється для того, аби максимально приховати сліди корупційної діяльності та убезпечити себе й інших співучасників від притягнення до кримінальної відповідальності. На основі наведеної інформації можна сказати, що органи Національної поліції України мають здебільшого справу з низовими, рідше — з середніми, ланками державного корупційного чиновницького апарату, на відміну, наприклад, від Національного антикорупційного бюро України та деяких інших органів, які викривають елітарних корупціонерів.

Підсумовуючи викладене, можна дійти таких висновків:

1) загальний кримінологічний портрет сучасного корупціонера в Україні виглядає так: чоловік у віці 31–50 років, з вищою освітою, громадянин України, українець, одружений, має дітей, працює у правоохоронній, медичній сфері, рідше — в органах місцевого самоврядування, обіймає посаду категорії «В» державної служби, тобто працює в органах державної влади низового рівня. Злочин вчиняється одноособово. Відзначається спрямованістю на незаконне збагачення для задоволення нужденних потреб;

2) кримінологічний портрет сучасного корупціонера певним чином спотворений, адже відображає здебільшого відповідні ознаки тих злочинців, які найчастіше потрапляють у поле зору правоохоронних органів. Тому «офіційний» образ корупціонера має відносно невисокий соціальний і професійний статус;

3) у різних органах кримінальної юстиції є власне уявлення про збірний образ злочинця-корупціонера. Це зумовлено їх правовим статусом і тим, що вони у своїй діяльності виявляють різні категорії злочинців;

4) кримінологічний портрет сучасного корупціонера значно змінився протягом останніх 10–15 років, оскільки

ки до кримінальної відповідальності стали частіше притягатися службові особи, які обіймають посади категорії «Б» державної служби, тоді як ще у недалекому минулому вони були недосяжними для системи правосуддя;

5) для підвищення ефективності антикорупційної діяльності її суб'єкти мають звертати увагу передусім на службові зловживання на рівні вищих ешелонів державної влади з боку службових осіб, які обіймають посади категорії «А» державної служби.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. *Draft Doha Declaration on integrating crime prevention and criminal justice into the wider United Nations agenda to address social and economic challenges and to promote the rule of law at the national and international levels, and public participation / Thirteenth United Nations Congress on Crime Prevention and Criminal Justice (Doha, 12–19 April 2015)*. 13 p.
2. *Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України»* : Указ Президента України від 26 травня 2015 р. № 287/2015 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>.
3. *Колодяжний М.* Стратегії протидії корупції у діяльності органів правосуддя / М. Колодяжний // *Право України*. — 2017. — № 1. — С. 37–44.
4. *Костенко О. М.* Концепція причин і умов злочинності в сучасній кримінології / О. М. Костенко // *Сучасна кримінологія: досягнення, проблеми, перспективи* : матеріали Міжнар. наук. конф., присвяч. 50-річчю кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права (м. Харків, 9 грудня 2016 р.) / за ред. В. Я. Тація, Б. М. Головкина. — Харків, 2016. — С. 15–17.
5. *Судова статистика Державної судової адміністрації України про засуджених осіб у 2015–2016 рр. (Форма 7)* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka
6. *Григор'єв Р. Г.* Кримінологічна характеристика прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою та заходи запобігання їм в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Григор'єв Руслан Геннадійович. — Харків, 2016. — 249 с.
7. *Тавокин Е. П.* Коррупция в системе государственной службы / Е. П. Тавокин, О. В. Широкова, Ж. А. Шишова // *Мониторинг общественного мнения: экономические и социальные перемены*. — 2014. — № 1. — С. 70–86.
8. *Чепурко В.* Из чего состоит типичный коррупционер: портрет от НАБУ / В. Чепурко // *Комсомольская правда в Украине*. — 2017. — № 2628. — 3 апреля.
9. *Від медиків до суддів. В Нацполіції представили портрет та «вартість» середньостатистичного корупціонера в Україні* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://nv.ua/ukr/ukraine/events/natspolitsijipredstaviliportrettavartisterednostatistichnogokoruptsioneravukrajini288056.html>

REFERENCES

1. *Draft Doha Declaration on integrating crime prevention and criminal justice into the wider United Nations agenda to address social and economic challenges and to promote the rule of law at the national and international levels, and public participation, Thirteenth United Nations Congress on Crime Prevention and Criminal Justice (Doha, 12–19 April 2015)*, 13 p.
2. *Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 6 travnia 2015 roku «Pro Stratehiiu natsionalnoi bezpeky Ukrainy»*: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 26 travnia 2015 r. № 287/2015 [About the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine of May 6, 2015 «About the Strategy of a homeland security of Ukraine»: The presidential decree of Ukraine of May 26, 2015 № 287/2015]. Available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>
3. *Kolodiaznyi M.* Stratehii protydii koruptsii u diialnosti orhaniv pravosuddia [The strategy of anti-corruption in activity of judicial bodies], *Pravo Ukrainy*, 2017, no. 1, pp. 37–44.
4. *Kostenko O. M.* Kontseptsiiia prychn i umov zlochynnosti v suchasni kryminolohii [The concept of the reasons and conditions of crime in modern criminology], *Suchasna kryminolohiia: dosiahnennia, problemy, perspektyvy*, Kharkiv, 2016, pp. 15–17.
5. *Sudova statystyka Derzhavnoi sudovoi administratsii Ukrainy pro zasudzhenykh osib u 2015–2016 rr. (Forma 7)* [Legal statistics of Public judicial administration of Ukraine about the condemned persons in 2015–2016. (Form № 7)]. Available at: http://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka
6. *Hryhoriev R. H.* Kryminolohichna kharakterystyka pryiniattia propozytzii, obitsianky abo oderzhannia nepravomirnoi vyhody sluzhbovoiu osoboio ta zakhody zapobihannia im v Ukraini [The criminological characteristic of adoption of the offer, the promise or obtaining illegal benefit by the public official and measures of prevention in Ukraine], Kharkiv, 2016, 249 p.
7. *Tavokin E. P., Shirokova O. V., Shishova Zh. A.* Korruptsiya v sisteme gosudarstvennoy sluzhby [Corruption in system of public service], *Monitoring obshchestvennogo mneniya: ekonomicheskije i sotsialnye peremeny*, 2014, no. 1, pp. 70–86.

8. Shepurko V. Iz chego состоit tipichnyy korruptsioner: portret ot NABU [What is the typical corrupt official consists of: a portrait from NABU], *Komsomolskaia pravda v Ukraine*, 2017, no. 2628, 3 aprelya.
9. Vid medyktiv do suddiv. V Natspolitsii predstavlyly portret ta «vartist» serednostatystychnoho koruptsionera v Ukraini [From doctors to judges. National police presented a portrait and «value» of the average corrupt official in Ukraine]. Available at: <http://nv.ua/ukr/ukraine/events/natspolitsijipredstaviliportret-tavartisterednostatistichnogokoruptsioneravukrajini288056.html>

Марченко М. Кримінологічний портрет сучасного корупціонера в Україні

Анотація. У статті на підставі вивчення офіційних статистичних даних судових і правоохоронних органів проведений кримінологічний аналіз осіб, винних у вчиненні корупційних злочинів. Досліджено їх соціально-демографічні, кримінально-правові й морально-психологічні ознаки. Це дало змогу здійснити загальне уявлення про кримінологічний образ сучасного злочинця-корупціонера в Україні.

Ключові слова: корупція, корупціонер, злочинець, кримінологічний портрет.

Марченко М. Криминалогический портрет современного коррупционера в Украине

Аннотация. В статье на основе официальных статистических данных судебных и правоохранительных органов проведен криминалогический анализ лиц, виновных в совершении коррупционных преступлений. Исследованы их социально-демографические, уголовно-правовые и морально-психологические признаки. Это дало возможность сделать общее представление о криминалогическом образе современного преступника-коррупционера в Украине.

Ключевые слова: коррупция, коррупционер, преступник, криминалогический портрет.

Marchenko M. Criminological Portrait of the Modern Corrupt Official in Ukraine

Annotation. In article on the basis of official statistical these judicial and law enforcement agencies the criminological analysis of the persons guilty of commission of corruption crimes is carried out. Their social and demographic, criminal and legal and moral and psychological signs are investigated. It gave the chance to make general idea about a criminological image of the modern corruptionist criminal in Ukraine.

Key words: corruption, corrupt official, criminal, criminological portrait.